

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE YETERLİK YAPILARI ÜZERİNE

Nadejda CHIRLI*

Özet

Gagavuz Türkçesi, coğrafi yönler göre Güney veya Güney-Batı, kavim ve boy adlarına göre Oğuz grubuna dahildir. Bugüne kadar Gagavuz Türkçesinin ses, şekil ve cümle bilgisi özellikleri bütün yönleriyle ortaya konulmuş olmasına rağmen, yine de üzerinde durulması gereken daha birçok konu bulunmaktadır. Bunlardan biri, diğer Türk Lehçelerinde bulunmayan, yalnız Gagavuz Türkçesine has olan olumlu ve olumsuz yeterlik ifade eden var nicäl nasıl ve yok nicä/nasıl kalıbının kullanılışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Gagavuzca, Gagavuz Türkçesi, Yeterlik,*

Abstract

Gagavuz Turkish is in placed South or Southwest according to directions of geographic and ethnolinguistics features Oghuz group, respectively. Although its phonetic, morphologic and syntactic features has been investigated in detail, still there are many issues must be worked. One that, only special to Gagavuz Turkish and not found in other Turkish dialects, is var nicä/nasıl, yok nicä/nasıl form. In this work, we studied this form and its several features.

* Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ana Bilim Dalı Doktora öğrencisi

Key words: *Gagavuz, Gagavuz Turkish, Ability*

Bugüne kadar Gagavuzlarla ve Gagavuz Türkçesiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, üzerinde durulması gereken pek çok konu daha bulunmaktadır. Bunlardan biri, üzerinde durduğumuz olumlu ve olumsuz yeterlik ifade eden *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbının kullanılışıdır.

Gagavuz Türkçesinde yeterlik iki şekilde yapılmaktadır. Birinci şekil, -(y)a/-(y)ä zarf-fiil ekleri ve bil- yardımcı fiil ve -ama-/ -ämä-, -äme- ile, ikinci şekil ise, *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbıyla yapılmaktadır.¹

Gagavuz Türkçesinde olumlu -(y)a/-(y)ä bil- ve olumsuz -ama-/ -ämä-, -äme- şekilliyle yapılan yeterlik çok az kullanılmaktadır. -(y)a/-(y)ä bil- ve -ama-/ -ämä-, -äme- şekilleri zamanla azalarak yerini *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbına bırakmaktadır. Günümüz Gagavuz Türkçesinde -(y)a/-(y)ä bil- şeklinin kullanılmasına çok az rastlanmaktadır: *dayan-a bil-*, *al-a bil-*, *gel-ä bil-* vb.

1. -(y)a/-(y)ä Zarf-Fiil Ekleri ve bil- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Yeterlik

1.1. Olumlu yeterlik fiilinin kullanılışı:

Gagavuz Türkçesinde olumlu ifadeler -y(a)/-y(ä) zarf-fiil ekleri ve bil- yardımcı fiiliyle yapılmaktadır: *yaz-a bil-*, *işle-y-ä bil-* vb.

Örü ona, kim sana *yardım edebilecek*.²

(Sana yardım edebilecek kişiye git.)

Yanıçarlar kapıp ne *kapabildilər* tez ayıtladılar, zerä öbür kenardan gelärdi Rus askeri. (U.K. s. 243)

(Yeniçeriler kapabildiklerini kapıp, çabuk kayboldular, çünkü öbür taraftan rus askeri geliyordu.)

bilmää yeterlik fiili Gagavuz Türkçesinde basit ve birleşik kip eklerini alabilmektedir: *duy-a bil-sin*, *yaz-a bil-erim*, *okuy-a bil-ecäm*, *ver-ä bil-miş*, *gel-e bil-eceyz*, *tut-a bil-di*,³ *gel-ä bil-irselär* (U.K. s. 143) vb.

Todur kaçér kavranmış kızlan nekadar beygiri *kaçabilirse*. (U.K. s. 264)

(Todur, yakalanan kızla, atının koşabildiği kadar koşuyor.)

1 Pokrovskaya L.A., Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Kişinev "Lumina, 1990, s. 43-45; Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs lektsiy), Komrat, 1997, s. 149-151; Özkan N., Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK Yay., 1996, s. 169-170

2 Pokrovskaya L.A. „Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs lektsiy), Komrat, 1997, s. 151

3 Pokrovskaya L.A., a.g.e. s. 151

1.2. Olumsuz yeterlik fiilinin kullanılışı:

Bilindiği gibi olumsuz yeterlik ifadelerinde -a/-e zarf-fiil ekleri, eski bir u- iktidar fiilinin izini taşımaktadır: tut-a-ma- < tut-a u-ma vb. Birleşik fiil içindeki u- yardımcı fiil şekilce eriyip kaybolduğu

halde işlevi canlılığını devam ettiregelmiştir.⁴

Olumsuz yeterlik Gagavuz Türkçesinde -ama-/ -ämä-, -äme- şeklinde yapılmaktadır. Bütün basit ve birleşik zaman ve kip eklerini alabilmektedir⁵: *enseyämädilär ”yenemediler”* (U.K. s. 88), *annayamer “anlıyamıyor”* (M.K. s. 19), *kesämeycek “kesemeyecek”* (C.Y. s. 10), *etiştirämediydi “yetiştiremediydi”* (M.K. s. 31) vb.

Da o bulamazdı angı çiziyä gömmä bu uursuzluu. (C.Y., s. 39)

(Bu uğursuzluğu hangi noktaya (hangi yere) gömeceğini bulamazdı.)

Ama bunnar deämäzmişlär ölä. (U.K. s. 19)

(Ama bunlar öyle diyemezmişler.)

Onnar bulamazdılar biribirinin dudaklarını. (İ.T., s. 117)

(Onlar birbirinin dudaklarını bulamazlardı.)

2. var nicä/nasıl ve yok nicä/nasıl Kalıbıyla Yapılan Yeterlik

Yeterlik ifadesinin *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbıyla sağlanması, yalnız Gagavuz Türkçesine has bir anlatım biçimidir. Bu kalıp Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk Lehçelerinde kullanılmamaktadır. Bu kullanım Gagavuz Türkçesinde Bulgar ve diğer Balkan dillerinin cümle yapılarının uzun süre etkilerinin sonucunda ortaya çıkmış ve yerleşmiştir.⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi olumlu -(y)a/-(y)ä bil- ve olumsuz -ama-/ -ämä-, -äme- yeterlik şekilleri zamanla azalmış ve yerini *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbına bırakmıştır.

var nicä/nasıl ve *yok nicä/nasıl* kalıbı “var”, “yok”, “nicä” ve “nasıl” kelimelerinin asıl anlamlarını kaybederek kalıplaşmış şekilde olumlu ve olumsuz yeterlik için kullanılmalari sonucu oluşmuştur.

4 Korkmaz Z., Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, s. 815 (Daha fazla bilgi için bk. Korkmaz Z., Türkiye Türkçesinde “iktidar” ve “imkân” Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. 1, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 608-612)

5 Pokrovskaya L.A., Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs leksiy), Komrat, 1997, s. 151

6 Pokrovskaya L.A., a.g.e. s. 151; Menz A., Gagausisce Syntax: Eine Studie zum Kontaktinduzierten Sprachwandel, Harrasaowitz, Wiesbaden, s. 59

Yeterlik ifadesi için daha çok istek kipi ekleri⁷ ya da mastar eki (-mAA) almış fiillerin önüne olumlu yeterlik için *var nicä/nasıl*, olumsuz yeterlik için *yok nicä/nasıl* kalıbı getirilerek sağlanmaktadır: *var nicä/nasıl al-asın* “alabilirsin”, *var nicä/nasıl al-maa* “alınabilir”, *yok nicä/nasıl bak-asın* “bakamazsın”, *yok nicä/nasıl bak-maa* “bakılamaz” vb.⁸

İstek kipi ekleriyle⁹ (*var nicä/nasıl//yok nicä/nasıl* + fiil+istek kipi ekleri) yapılan yeterlik fiili geniş zaman ifade etmekte ve şahsı bildirmektedir: *Bu işi yok nicä yapasın.* “*Bu işi yapamazsın.*” *Bu kiadı var nasıl okuyasınız.* “*Bu mektubu okuyabilirsiniz.*”.

-mAA mastar ekiyle (*var nicä/nasıl//yok nicä/nasıl* + fiil+ -mAA) yapılan yeterlik fiili ise, geniş zaman ifade etmekte, ancak şahıs bildirmemektedir. Bu kalıp “olma”, “yapma” ve “yapılma” bildiren edilgen ve dönüşlü fiiller yapmaktadır: *Bu işi yok nicä yapmaa.* “*Bu iş yapılamaz.*” *Bu kiadı var nasıl okumaa.* “*Bu mektup okunabilir.*”.

Bilindiği gibi Gagavuz Türkçesinde cümle yapısı genellikle devriktir. Bundan dolayı fiiller cümlenin başında veya ortasında yer almaktadır. Aşağıdaki örneklerden de görüldüğü gibi olumlu ve olumsuz yeterlik kalıbı *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* cümlenin başında, ortasında veya sonunda kullanılabilir.

Var nasıl demää ölä. (C.Y. s. 271)

(Öyle denebilir)

Yabancı insan *var nicä uçsun* kuyu içinä. (M.K. s. 79)

(Yabancı (bir) insan kuyu içine düşebilir)

Yaamur da *vardı nasıl yaasın.* (C.Y. s. 241)

(Yağmur da yağabilirdi)

Yok nasıl annasın kimsey. (U.K. s. 42)

(Kimse anlayamaz.)

7 Pokrovskaya L.A., Grammatika Gagauzskogo Yazıkı, Kişinev “Lumina, 1990, s. 43-44; Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs lektsiy), Komrat, 1997, s. 149-150; Özkan N., Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK Yay., 1996, s. 170

8 Pokrovskaya L.A., Grammatika Gagauzskogo Yazıkı, Kişinev “Lumina, 1990, s. 43-44; Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs lektsiy), Komrat, 1997, s. 149-150; Özkan N., Gagavuz Türkçesi Grameri, TDK Yay., 1996, s. 170

9 Günümüz Gagavuz Türkçesinde İstek kipi eki -a/-ä teklik ve çokluk 3. şahıslarda yalnız “rica” ifade eden örneklerde kullanılmaktadır. Bunun dışında 3. şahıslar için Emir kipinin 3. şahıs ekleri (-sın/-sin, -sun/-sün; -sınnar/-sinnär, -sunnar/-sünnär) kullanılmaktadır. bk. Pokrovskaya L.A., Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (Kurs lektsiy), Komrat, 1997, s. 147

var nicä/nasıl ve *yok nicä/nasıl* kalıbıyla yapılan yeterlik fiili cümle içerisinde üç şekilde kullanılmaktadır:

1. var *nicä/nasıl*//*yok nicä/nasıl* + fiil

Büün-yarın *var nasıl tutsunnar* onu. (C.Y., s. 94)

(Onu bugün yarın yakalayabilirler.)

Bölä *yok nasıl kalsın* işlər. (U.K., s. 233)

(İşler böyle kalmaz.)

2. var *nicä/nasıl*//*yok nicä/nasıl* +.....+ fiil

Var nicä yannarınız *çürüsün*. (M.K., s. 28)

(Yanlarınız çürüeyebilir.)

Ne *yok mu nasıl* bir kerä yılda *kapansın* ölä, *nicä* o ister? (İ.T., 127)

(Yılda bir kere istediği gibi kapanamaz mı?)

3. fiil + var *nicä/nasıl*, fiil + *yok nicä/nasıl*

Bu kütüyä *girmää var* mı *nicä*? (D.K. s. 51)

(Bu köye girilebilir mi?)

Bu adeet çoktankı, Todur, da onu *basmaa yok nasıl*. (U.K., s. 264)

(Todur, bu âdet eskidir ve o bastırılmaz.)

Bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipini belirtmek için *var*, *yok* ve bazen *nasıl* kelimelerine bilinen geçmiş zaman (-DI), öğrenilen geçmiş zaman (-MIŞ) ve şart kipi (-SA) ekleri getirilmektedir.¹⁰

Sadeciim o *vardı nicä yardım etsin*, saade o. (C.Y., s. 50)

(Yalnız o yardım edebilirdi, yalnız o.)

Sora *var nasıl eklemää* ne istersin. (C.Y., s. 103)

(Sonra istediğin her şeyi ekleyebilirsin.)

O bizä ne *varmış nasıl versin*? (C.Y., s. 306)

(O bize ne verebilirmiş ki?)

Dedi, ani iki aftadan sora kakuyu *varmış nasıl evermää*. (C.Y., s. 44)

(Ablamı iki hafta sonra verebilirmiş, dedi.)

10 Pokrovskaya L.A., Grammatika Gagauzskogo Yazıkı, Kişinev “Lumina, 1990, s. 44; Sovremenny Gagauzskiy Yazık (Kurs leksiy), Komrat, 1997, s. 150;

Varsa nicä yapalım laf izmet için..... (İ.T., s. 201)

(Hizmet için konuşabileceksek...)

Ama battıramadı duygularını, nasıl *yoktu nicä battırmaa* su içinä topu. (C.Y., s. 161)

(Topu su içine batıramadığı gibi, duygularını da bastıramadı.)

Yoktu nasıl demää, ani o pek beenardı bu işi, ama o evdän taa sınaşıktı izmetçilää hem imää yapma da bitirdi kursayı uygun. (C.Y., s. 114)

(Bu işi çok beğendiği söylenemezdi, ancak o hizmetçiliğe ve yemek yapmaya daha evden alıştı ve kursu iyi bitirdi.)

Yokmuş nasıl seçmää. (İ.T., s. 232)

(Seçilemezmiş.)

Nasıl bän *var nasıldı amazlayım* onu, açan ikimiz birerdä düştük. (C.Y., s. 50)

(Onu ben nasıl ele verebilirim, ikimiz aynı yerde savaştık.)

Gecä diildi karannık da, islää baktıynan *var nasıldı görmää* nemtselerin toplarını. (C.Y., s. 296)

(Gece karanlık değildi ve iyi bakınca Almanların topları görülebilirdi.)

Soru cümlelerinde soru takısı (mı) *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbının arasında kullanılmaktadır. Ancak, az da olsa, bu kalıptan sonra da geldiği görülmektedir.

Var mı nicä bän gireyim kapunun önünä bu uşaksız? (M.K., s. 65)

(Ben bu çocuk olmadan kapının önüne girebilir miyim?)

Var nasıl mı brakmaa bozulsun? (C.Y. s. 298)

(Bozulması için bırakılabilir mi?)

Yok mu nicä geläsin sabaa? (M.K., s. 29)

(Yarın gelemez misin?)

Ne *yok nasıl mı* adam bir kerä yılda *kapansın da dinensin* ölä, *nicä* o ister? (C.Y., s. 245)

(İnsan yılda bir kere istediği gibi kapanıp dinlenemez mi?)

var nicä/nasıl kalıbının olumsuz fiille kullanılışı olumsuz yeterlik ifade etmektedir. Bu yapıdaki yeterlik fiili *yok nicä/nasıl* kalıbıyla yapılmış olumsuz şekillerde olduğu gibi yetersizliği değil, bir oluşu veya kılışı yapamama, gerçekleşirememeye ihtimalini göstermektedir.

Fasıl, nasıl bän *var nasıydı görmeyim* seni bütün günnärlän? (C.Y., s. 70)
(Fasıl, ben seni günlerce nasıl görmeyebilirdim?)

Ona geldi, ani Andrey Nadiya'nın sevdasını kabletmeyecek, ama ona *var nicä karşı durmasın*. (U.K., s. 355)

(O zannetti, ki Andrey Nadiya'nın sevgisini kabul etmeyecek, ama ona karşı direnmeyebilir.)

Ama o ölä bir yanış adam da, ki *var nasıl annamasın* da. (C.Y. s. 146)
(Ama o öyle ters bir adam, ki anlamayabilir de.)

yok nicä/nasıl kalıbının olumsuz fiille kullanılışı ise, olumlu yeterlik ifade etmektedir. Bu yapıdaki yeterlik fiili şeklen olumsuz, fakat anlam olarak olumludur.

Sora sän dä sevecän, bölä kız *yok nicä sevmemää*. (U.K., s. 339)
(Sonra sen de seveceksin, böyle bir kız sevilmez mi?)

Gagavuz Türkçesinde yeterlik fiili, yeterliği, bir gücün varlığını, imkân ve ihtimali bildirmektedir. Aşağıdaki ilk iki örnek imkân ve ihtimal, diğer iki örnek ise, yeterliği ve gücün varlığını ifade etmektedir.

Geçti yıllar, bitti 19-cı asir-gagauzların bucak asiri, *var nicä demää*. (U.K., s. 328)

(Yıllar geçti, 19. asır bitti, Gagavuzların Bucak asrı denebilir.)

Hem dä *var nasıl yazsın* zengin kız *bir fukarä studentä*. (U.K., s. 338)
(Hem de (Tanrı) zengin bir kız *fakir bir öğrenciye yazabilir*.)

Pavli hep bakardı ona, bu kız sindi *var nasıldı çelsin aklını*. (C.Y., s. 112)
(Pavli ona hep bakıyordu, bu kız şu anda aklını çelebilirdi.)

İi, bän ne *var nicä yapım*, o istämärkänä uşaa olsun? (M.K., s. 139)
(İyi de, o, çocuğunun olmasını istemezken, ben ne yapabilirim?)

Örneklerden de görüldüğü gibi Gagavuz Türkçesinde yeterlik -(y)a/-(y) ä zarf-fiil ekleri ve bil- yardımcı fiil ve -ama-/ämä-, -äme- ve *var nicä/nasıl*, *yok nicä/nasıl* kalıbı olmak üzere iki şekilde yapılmakta ve genellikle ikinci şekil (*var nicä/nasıl//yok nica/nasıl*) kullanılmaktadır.